

Микола Безотосний

“ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ” – СИМВОЛ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНИ

Унікальну пам’ятку української культури XVI ст. “Пересопницьке Євангеліє” було відкрито в 30-х роках XIX століття видатним українським філософом-славістом Осипом Бодяньським. Значущість цієї події підсилюється тим, що вперше було засвідчено

переклад Святого Письма староукраїнською мовою. Книга виразно демонструє істинне подвижництво її творців, які вже в те далеке століття усвідомили: українська мова варта того, аби нею було викладене Святе Письмо. У ті часи подібна сміливість мала і єретичний, і демократичний характер, однак безперечним є її реформаторське спрямування, природне для вільної думки Волині й Галичини як частини Західної Європи.

Творці “Євангелія” звабилися красою дивовижних долин і гір, завітчаних лісів та лук, співом птахів і шелестом дерев. Велич і краса природи віддзеркалювалася в мові й водночас формувала життєлюбність і доброту нашого народу, гідність і гордість, шляхетність, тобто складові риси менталітету українців.

Чому перекладалось і вшановувалось саме “Євангеліє”? Бо громадська свідомість мала свій вияв насамперед через релігію. І хоч ще з часів Київської Русі існувала світська писемно-літературна форма культурного життя, домінуюче значення все ж мало поширення релігійної церковно-службової літератури. Створювалася вона в монастирях – перших просвітницьких осередках.

Переклади Святого Письма підтверджували не тільки благоговіння перед ним і

потребу його поширення та вивчення – престижність мови відіграла тут не останню роль: чи гідна вона того, щоб священний, богонатхненний текст став її об’єктом? Свою зрілість народ перевіряє мовою. Зрілість нашої мови перевірялася Словом Божим.

Владики були десь далеченько, референдуми не проводилися, тому вирішували, проявляли “єретичну мужність”, відвагу люди-особистості, патріоти, які мали настільки високий рівень етнічної свідомості, що він переважав релігійні почуття, а якщо точніше – ці почуття поєдналися. Таке поєднання можна йменувати українсько-православним патріотизмом, і мусило воно перелитись у міцну крицю в умовах навколишньої ворожої латинізації.

Які думки й почуття сповнювали тих наших глибоко мудрих пращурів? Безумовно, домінувало в їхній свідомості благоговійне ставлення до Святого Письма, глибока пошана до нього. Попри все ж, вони сягнули на канонічне правило: богослужбові книги пишуться латиною та церковнослов’янською!.. Порушити це правило – крок відчайдушний, санкції на який, благословення тодішніх церковних ієрархів марно сподіватися! Тому потрібна власна рішучість, сміливість, і перекладачі та переписувачі, як бачимо, мали ці високі якості.

Архімандрит Григорій прокидався ще затемна і, стоячи на колінах, молився, щоб Господь, святі Кирило та Мефодій просвітили його розумом. Так само припадав до образу Божого і святих його побратим Михайл. Бувало, Григорієм оволодівав страх перед усталеними традиціями суспільства, в якому він жив, де Святе Письмо ревно охоронялося служителями культу від зазіхань тих, хто хотів донести Слово Боже до народу його рідною мовою. Бо в такому разі премудрість Божа виходила з монопольного

володіння церкви, стаючи безпосереднім і природним надбанням народу, який поклонявся б не церковникам, а Богові. У пам'яті обох були свіжі спогади про тих, кого оголошували єретиками, відлучали від церкви, проклинали з олтарів, виголошували анафему... Та перемогла сила духу. Григорій “зане не любил злата и серебра тлеющих, але имел любов и прилежаніе к божественному писанию, о которое просил Господа Бога” (цит. за [4]), – йдеться в Післяслові “Пересопницького Євангелія”.

Історія розпорядилася так, що в Пересопницькому монастирі зійшлися життєві шляхи, поєдналися долі двох визначних людей: кроткого, смиренного й боголюбивого ієромонаха Григорія – архімандрита Пересопницького і “многорічного раба Михаїла” – писаря. Саме вони й стали творцями знаменитого рукопису. Трудилися над справою життя п'ять років і кілька днів: “почалось єсть писати сіє Євангеліє року 1556 августа 15”, а закінчилося “в літо тысячное 561-го августа 20-го дня”. То була копітка праця монахів. У тодішній польській державі, де офіційно визнавали лише латино-польську школу, творці книги наважилися на нечувану річ – узялися перекладати книгу “...на мову русскую для лепшого вразумления люду христіанского посполитого”. Зауважимо, що в ті часи “руською мовою” називали староукраїнську книжну мову, в якій зустрічається чимало елементів народної мови. Як указували переписувачі, книга призначалася “для читання церков Божих, для науки люду христіанського” (цит. за [4]).

Відомий учений Д. Чижевський так оцінив спробу переписувачів наблизити церковнослов'янську мову до народнорозмовної: то були початки, “ті початки, які зробились відразу кульмінаційним пунктом розвитку” (цит. за [1]).

Мовознавців “Пересопницьке євангеліє” приваблює насамперед тим, що ця культова книга написана українською мовою XVI ст., близькою до живої народної. Перекладацтво конфесійних текстів орієнтується на неї як на початок традиції, котру потім поглибила діяльність інших українських книжників, зорієнтованих на розбудову національної церкви й розвиток рідної мови та духовної культури. Мистецтвознавці захоплюються тим, як талановито волинські майстри поєднали вітчизняну узвичаєну орнаментику з принципами італійського Ренесансу.

“Пересопницьке Євангеліє” – неперевершений шедевр вітчизняної культури та мистецтва. Ця книга сконцентрувала в собі запити

епохи, прагнення українського народу до активного розвитку й самоствердження в умовах бездержавного існування й національного гніту, продемонструвала інтелект та художній хист людності краю, зафіксувала дух часу, зокрема його мовленнєву сферу. В цій величній пам'ятці всебічно й цілком виразно відображаються основні фонетичні, граматичні та лексичні ознаки живої української мови – самостійної поміж інших слов'янських мов. Народний колорит тексту, зокрема, підкреслюється численними українськими фразеологізмами. Щодо пам'ятки справедливо зроблений такий запис у Полтавському

епархіальному сховищі старожитностей: “Рукопис дуже рідкісний, волинського походження, містить багато малоросійських слів і зворотів” [5].

“Пересопницьке Євангеліє” – розкішна книга на 482 аркушах (у дерев’яних дошках, обтягнутих зеленим оксамитом) загальною вагою 9 кг 300 грамів, написана пізнім уставом на пергаменті форматом 380–240 мм, із виконаними золотом, кіновар’ю та фарбами заставками, на яких зображено євангелістів, оточених рослинним орнаментом. Така багата книга, звісно ж, не була доступна широкому загалу та й навіть дослідникам. За красою, витонченістю, багатством графіки та художнім оформленням їй нема рівних серед українських рукописів. Відкриває фоліант т. зв. “Наука читання” – своєрідний ключ до сприйняття євангельських текстів; далі вміщено нотатку про час та місце його створення, а вже за ними йдуть самі оповіді. З часу свого написання “Євангеліє” зберігалось в Пересопницькому монастирі. Від 1600 до 1701 року доля рукопису, на жаль, не відома. Знаємо тільки, що 17 квітня 1701 року його подарував гетьман України Іван Мазепа Переяславському кафедральному собору з написом: “Сіє Євангеліє прислано і дано ест от ясновельможного єго милости пана Іоанна Мазепа, війська єго царського пресвітлого величества Запорозького обох сторін Дніпра гетьмана і славного чина святого апостола Андрея Кавалера, до престола переяславського; котрий от єго не ктими утварі церковними украшен при первосвященном єпископе Захарии Корниловиче” [4]. Від 1799 року книга зберігалась спочатку в бібліотеці Переяславської духовної семінарії, потім у Полтавській духовній семінарії, Полтавському історико-краєзнавчому музеї. На думку деяких істориків, “Євангеліє” знаходилося на Полтавщині у ХІХ – на початку ХХ ст. й аж до початку Другої світової війни. Під час війни його вивезли до Уфи, а після визволення України від фашистської окупації – опинилося в Києві, в Києво-Печерській лаврі. Там його виявив професор С. І. Маслов, зусиллями якого 24 грудня 1948 року пам’ятка була передана на вічне зберігання у фонди Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (в зал рукописів), де й перебуває нині.

На початку 70-х років ХІХ століття над рукописом працював молодий учений-мовознавець П. Житецький, який зацікавив ним учасників ІІІ Археологічного з’їзду, що відбувся в Києві 1874 року. Приблизно в той

самий час полтавське духовенство показало “Пересопницьке Євангеліє” тодішньому міністру народної освіти Д. Толстому, який перебував у Полтаві проїздом. Як один із провідників політики гноблення українського народу, міністр негативно сприйняв український рукопис ХVІ ст. і розпорядився, щоб полтавський архієрей подарував книгу йому особисто, аби нею якомога менше цікавився

науковий світ. І навіть коли організатори ІІІ Археологічного з’їзду звернулися до міністра з проханням позичити рукопис хоч би на час роботи з’їзду, – вони отримали відмову, мотивовану тим, що рукопис нібито переданий царю “на высочайшее воззрение”.

Уклонився шедевру й Т. Шевченко, коли перебував у Переяславі як співробітник Археографічної комісії. У своєму звіті він відзначив вишукане, розкішне оформлення “Пересопницького Євангелія”, а також те, що воно написане на “малоросийском наречии” [3]. А славнозвісний перший ректор Київського університету М. Максимович убачав “Пересопницьке Євангеліє” взірцем книжкової культури й української літературної мови.

Сьогодні, щоб урятувати унікальну книгу та зберегти для нащадків перший відомий переклад євангельського тексту староукраїнською мовою, Національна академія наук України, спільно з Київським митрополитом Української Православної Церкви Московського Патріархату, розпочала роботу над проектом “Пересопницьке Євангеліє”. Вона здійснюється в три етапи: факсимільне видання тисячним тиражем, перевидання наукового коментаря до “Пересопницького

Євангелія” та реставрація оригіналу книги. Президент Національної академії наук України Б. Патон зазначав: “«Пересопницьке Євангеліє» є дуже важливим етапом формування української літературної мови. Факсимільне видання зробить його доступним для широкого кола читачів” (цит. за [1]).

Та й, певно, жодна освічена, свідомо людина в Україні не сумнівається в тому, що раритетна книга – святиня, символ нашої духовності, а в Пересопниці, на території якої перші жителі з’явилися ще 20 тисяч років тому в епоху пізнього палеоліту, – правити всього слов’янського світу [2]. Ця національна реліквія дістала статус ще й одного із символів державності України – з того часу, як на ній присягає Президент України на вірність народові України.

На сьогодні назріла проблема комплексного підходу до вивчення пам’ятки як феномену культури, а саме її значення для розвитку вітчизняної релігійно-філософської думки.

Література

1. Барський, В. Святиня українського народу [Текст] / В. Барський // Україна козацька. – 2010. – 12 лютого.
2. Берташ В. Інтерв’ю [Текст] / В. Берташ // Урядовий кур’єр. – 2011. – 27 серпня.
3. Глынчан, В. Пересопницькое Евангелие: известное и неизвестное [Текст] / В. Глынчан // Киевский телеграфъ – 2008. – 25–31 июля.
4. Дем’янчук, О. Батьківщина Пересопницького Євангелія [Текст] / О. Дем’янчук // Україна молода. – 2009. – 23 травня.
5. Солонська, Н. Книга, на якій присягають Президенти [Текст] / Н. Солонська // Президентський вісник. – 2001. – 23 листопада.